

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ

Ayşen ŞATIROĞLU*

Geçtiğimiz yıl editörlüğü Köksal Alver tarafından yapılan iki kitap yayınlandı: *Edebiyat Sosyolojisi ve Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*.¹

Birinci kitap “Edebiyatın Sosyolojik İmkani”, “Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması” ve “Edebiyat Sosyolojisinde Yöntem” başlıklarını taşıyan üç ana bölümden oluşuyor. Bu kitapta edebiyat sosyolojisine yönelik teorik tartışmalar yer alıyor. İkinci kitapta ise farklı yazarlar tarafından yazılmış çeşitli metin incelemelerini yer alıyor. Burada Daniel Defoe’dan A. Hamdi Tanpınar’a, H. De Balzac’tan Orhan Pamuk’a kadar çeşitli yazarlar/metinler aracılığı ile edebiyata bakılıyor. Derleme kitaplar üzerine tanıtım yazısı yazmanın zorluklarını göz önünde bulundurarak bu yazıda, sadece birinci kitap ve de bu kitaptan seçilen üç makale üzerine bir değerlendirme yazmayı hedefledik.

Edebiyat Sosyolojisi’nde ilk makale editör Köksal Alver tarafından yazılmış ve ilk bölümle aynı adı taşıyor: “Edebiyatın Sosyolojik İmkani”. Burada yazarın temel tartışmaları gündeme getirdiğini görüyoruz: Edebiyat sosyolojiye hangi açılardan imkan sunacaktır? Edebiyat ile sosyolojiyi birbirine imkan sunma bağlamında yakınlaştırmak mümkün müdür? Yazara göre, insan-toplum gerçekliği çözümlemelerine yeni enstrümanlar katmak ve böylece yeni bulgulara, yeni açılımlara ulaşabilmek mümkündür. Edebiyatın sosyolojik imkanını aramak temelde edebiyat-toplum ilişkisini kurcalamaktır ki, her iki alan arasında kopmaz bağların mevcudiyeti sözkonusudur. Gerçekten de edebiyat ile içinde üretildiği toplum arasında kopmaz, yadsınamaz, reddedilemez bir bağ mevcuttur. Buna göre ne edebiyat toplumdaki ne de toplum edebiyattan bağımsız algılanabilmektedir. Bu durumda hem edebiyat toplumsal durumu açıklamada, hem de toplumsal ortam bir edebî metni anlamada anahtar role sahip olmaktadır.²

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

¹ Hece Yayınları, Ankara, 2004.

² Köksal Alver, “Edebiyatın Sosyolojik İmkani”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 13-14.

Bu noktada bir edebiyat eseri ile gerçeklik arasındaki ilişkinin derecesi sorun olacaktır. Burada bir edebiyat eseri ile “o eserin yazarının hayatı arasında yakın bir ilişki olsa bile, hiçbir zaman, eserin yalnız hayatın bir kopyası olduğu şeklinde yorumlamamak” gerektiği biçimindeki önemli hatırlatma karşımıza çıkar. Çünkü yazar, eserinde gerçek hayatın değil düşlediği hayatın, ortamın, yok-ülkenin, yok ilişkilerin hikayesini anlatabilir; içinde yaşadığı toplumsal gerçekliği olduğu gibi aktarmayabilir, bu gerçekliği dönüştürüyor yahut bozuyor da olabilir. Bu noktada Alver konuyu şöyle değerlendirmektedir: Son tahlilde yazar yapıp etmelerde sosyal ortam ve kendi bireysel gözlem alanını/düşsel dünyasını bir arkaplan olarak kullanmak, yani örnekliliğini buradan almak durumundadır. Gerçekliği dönüştürse dahi yazarın eserini oluştururken kullandığı malzeme, sosyo-kültürel ortamı gözlemesinden ve bizatihi orada tecrübî bir hayat sürmesinden sağlanmaktadır. Dolayısıyla ortam yazara ve eserine yansımakta ve edebiyat bu alanda sosyolojik okumaya imkan tanımaktadır.³

Edebiyat sosyolojisi çerçevesinde farklı iki disiplin olan edebiyat ve sosyolojiye toplumu anlama ekseninde birbirini destekleyip desteklemedikleri sorusu etrafında yaklaşılmaktadır. Burada karşımıza çıkacak ilk önemli konu edebiyatın “kurgu” olmasıdır. Gerçekten de “kurmaca” olan edebî metin *dış dünya gerçekliğiyle, psikolojik tutum ve toplumsal yaşam gerçekliğiyle tıpatıp örtüşmeyebilir*. Ayrıca, *tarihsel-sosyolojik bir olaya dayansa dahi onun aynısı/kendisi değildir*. Bu çerçevede Köksal Alver şu soruyu soruyor: Edebiyatın kurguya dayalı ve dönüştürülmüş metin üretimi gerçeklikten tamamen dışarı sayılabilir mi? *Gerçeklik, ister edebî metin tarafından bozulsun, isterse yansıtılsın, onunla birlikte vardır; onun en azından hesaplaştığı bir alandır. Bundan dolayıdır ki, edebî metin gerçeklikten istese de tamamen kopması mümkün değildir... edebiyatı gözleme, araştırma ve bulgulara ulaşma yolunda bir izlek olarak kabul eden sosyolojik çözümleme, ele aldığı sorunu daha etraflıca görebilme imkanına kavuşacaktır.*⁴

Alver, edebiyat sosyolojisi ile ilgilenen pek çok kişi, edebiyatın toplumu ifadesi olabildiğini bir veri olarak görmüş, bu veriyi işleyerek bir taban/temel atıp edebiyat sosyolojisinin çatısını oluşturmuşlardır. “Edebiyat toplumun ifadesidir” belirlemesi böylece edebiyat sosyolojisinin en esaslı konusu haline gelmiş olmaktadır, demektedir. Edebiyat bu nedenle sosyolojiye veri sunmaktadır.

³ A.g.m., s. 15-16.

⁴ A.g.m., s. 18.

Edebiyatın sunduğu veriyi işlemek tamamıyla sosyolojik bakışı gerektirmektedir.⁵ Dolayısıyla, edebî metin toplumsalın dışında olmadığı gibi, sosyolojik çözümleme de edebiyatın insan, hayat ve toplum gerçekliğine dair gücünden bir imkan olarak yararlanmalıdır, sonucunu çıkarıyoruz.

Kitabın ikinci ana bölümü “Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması” adını taşıyor. Bu bölümde Alan Swingewood’un Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar başlıklı makalesi, edebiyat ve sosyoloji üzerine önemli bir değerlendirmeyi karşımıza çıkarıyor.⁶

Swingewood, sosyoloji gibi edebiyatın da öncelikle insanın toplumsal dünyasıyla, ona uyumuyla ve onu değiştirme arzusuyla ilgilendiğini söylemektedir. Sanayi toplumunun edebî türü olan roman, insanın toplumsal dünyasının ailesiyle, siyasetle ve devletle ilişkisini yeniden kurmaya yönelik bir çabadır görüşünde olan Swingewood, buna bağlı olarak roman da sosyoloji gibi insanın aile ve diğer kurumlar içindeki rollerini, gruplar ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışma ve gerilimleri tasvir eder; ancak roman tıpkı sosyoloji gibi toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıları ele almakla kalmaz, bundan daha fazlasını yerine getirir ve betimleyici, nesnel, bilimsel çözümlerinin ötesine geçer, demektedir.⁷

Swingewood, edebiyat sosyolojisindeki iki temel yaklaşımı aktarmaktadır: Birincisi, *edebiyatın çağına ayna tuttuğunu ileri sürerek, onun belgesel yönünü tercih eden yaklaşımdır. Bu yönüyle edebiyat toplumsal yapının değişik kesimlerinin, aile ilişkilerinin, sınıf çatışmalarının, muhtemel boşanma eğilimleri ile nüfus görünümünün doğrudan yansımasıdır.*⁸ Bu açıdan bakıldığında edebiyat, sosyolojik açıdan yağma edilecek bir bilgi madeni gibi görülebilir. Eğer roman, örneğin, bir dönemin aynasıysa o zaman bu, edebî aygıtın bu tanımı çarpıtıp çarpıtmayacağı sorusunu gündeme getirir. Edebiyat sosyolojisinde ikinci yaklaşım, doğrudan edebiyat çalışmalarına yapılan vurgudan üretim yanına, özellikle de yazarın toplumsal konumuna kaymaktadır. Swingewood bu alandaki otorite ismin Robert Escarpit olduğunu ve onun sadece bu yöne yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu çerçevede, yazarın patronuyla genellikle nahış gelişen ilişkisini, Ortaçağ’ın kraliyet himayesinden XVIII. yüzyıl aristokrasisinin himayesine kadar geçen süreci tasvir

⁵ A.g.m., s. 21.

⁶ Alan Swingewood , “Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar”, (çev: Kaya Bayraktar), *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara, 2004.

⁷ A.g.m., s. 78.

⁸ A.g.m., s. 80.

eder: Ucuz basımın ve 'yığın piyasası'nın yükselişi, giderek geç XVIII. yüzyıl özel orta-sınıf izleyici topluluğunun öne çıkması, yazarların durumunu bağımlılıktan, "meslek" olarak yazarlığa dönüştürmüştür. Orta-sınıfların bu zaferi "kitle-kültürü"nü işaretleri ve edebiyatın dolaylı olarak ticarileşmesi olarak görülebilmektedir.⁹

Swingewood, bu iki temel istikametini, metnin toplumsal içeriğine veya edebî muhtevasına ve onun toplumsal anlamına odaklanan bir ayırım eğilimine soktuğunu belirtmekte ve *büyük marifet gerektiren üçüncü perspektif, edebiyat çalışmasının özel bir tarihsel anda hususi bir toplum tarafından kabul edilmesinin yollarını göstermeyi amaçlar*, demektedir.¹⁰

Edebiyat Sosyolojisinde Yöntem başlıklı üçüncü ana bölümde ise Köksal Alver, Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş başlıklı makalesinde, sosyolojinin edebiyat eserine yaklaşımını tartışmaktadır.

Yazar sosyolojik eleştiri iki önemli sorunun cevabı olarak ortaya çıkmıştır demektedir: Edebiyata yaklaşımın *nasıllığı* ve sosyoloji ile eleştiri arasındaki ilişkinin *derecesi*. Edebiyata nasıl yaklaşılmalı sorusuna sosyolojik eleştirinin işaret ettiği temel alan *ortam* olacaktır. *Sosyolojik eleştiri ortamı değerlendirirken, incelediği eserin "yer ve zaman" bağlamına oturtulmasını teklif eder. Dolayısıyla eserin sanatçısı ile; sanatçının da içinde yaşadığı çevre ve dönem ile ilişkisini açığa çıkarma amacındadır.*

Alver sosyolojik eleştiriye *edebî metin arkeolojisi* benzetmesini yapmakta; ve kazıdan maksat edebî metnin izlek kabul edilerek toplumsal gerçekliğe ilişkin ipuçlarını elde etmek, toplumsal gerçekliği eldeki verileri de devreye sokarak daha bütünlüklü görmektir, demektedir.¹¹ Yine Alver'e göre, sosyolojik eleştiri, edebiyatı kendi başına değil toplum içinde gelişen ve toplumun bir ifadesi olan bir durum/alan şeklinde tanımlar. Yazarı, eseri ve okuru toplumsal koşulların çepeçevre kuşattığı ya da belirlediği iddiasından hareketle bu koşullar üzerine eğilerek sanatla ilgili sorunları açıklamanın bir yolu olduğunu temellendirmeye çalışır.¹² Ayrıca yine sosyolojik eleştiri aynı zamanda bir arkaplan araştırmasıdır. Yazarın eserine etki eden

⁹ A.g.m, s. 84-85.

¹⁰ A.g.m, s. 88.

¹¹ Köksal Alver, "Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş", *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 215.

¹² A.g.m., s. 216.

arkaplanın, eser ve yazarla ilişkilendirilerek ortaya çıkarılmasıdır. Böylece örneğin, Robinson Crusoe'yu uygarlık ilişkileri bağlamında, Gulliver'in Seyahatleri'ni düşüncenin hicvi şeklinde okumak mümkün olacaktır.¹³

Yazara göre, böylelikle sosyolojik eleştiri metne yaklaşımda bir yol olarak ortaya çıkmakta ve varmak istediği yer olan toplumsal gerçekliğe ancak bu yolla/araçla ulaşabileceğini iddia etmektedir: *Böylesi bir belirleme, tekçilik yanılığına düşülmediği takdirde bir imkan olarak okunmaktan başka hangi tavırla karşılanabilir?.. Sosyolojik eleştiri, edebiyata dönük bir kazı işlemi olduğu için edebiyatın toplumsallık durumunda merkezi yerine vurgu yapmaktadır. Sosyolojik eleştiri, tarihsel bir çözümlemeye de yaslanarak bütünlük bir toplumsal dönüşüme ayna tutmak için edebiyatı bir yol olarak görmektedir*¹⁴.

Altını çizdiğimiz noktalarla sosyolojinin edebiyatla arasındaki ilişkideki temel sorunu “*Edebiyat Sosyolojisi*” vasıtası ile vurgulamak istedik. Gerçekten de sosyoloji edebiyatı (ya da sanatı) ne ölçüde bir araç olarak kullanılabilir? Burada önemli olan şu tartışmadır: A. Hauser'ın da belirttiği gibi bir sanat yapıtı (ya da edebiyat metni) hayata açılan bir pencere midir? Bu durumda eser sadece gözlem yapmamız, bilgi edinmemiz için bir araç durumuna indirgenerek sanatçının/yazarın yaratıcılığı ihmal edilmekte midir? XIX. yüzyılda yazarların, yazarlık hayatlarını kazanmaya başlamalarından sonra edebiyat eseri yaratmanın “ticari bir iş” haline gelmesi, hatta Alexandre Dumas'nın yanında yetmiş üç yardımcı çalıştıracak kadar bu konuda uzmanlaşmasını da burada hatırlatmak gerekebilir. Ancak bu konuyu hatırlatmaktaki amaç yazarın/sanatçının yine de toplumsal ilişkileri yansıttığı vurgulamak içindir. Üstelik bu vurguyu günümüz yazarlarının gittikçe daha fazla popüler karakterler haline geldikleri eleştirisi ile birlikte ele alarak yapmak daha doğru olacaktır.

¹³ A.g.m. s. 217.

¹⁴ A.g.m. s. 225.